

STUDENCI ZWYCZAJNI I WOLNI SŁUCHACZE W SYSTEMIE SZKOLNICTWA WYŻSZEGO II RZECZYPOSPOLITEJ

Jarosław Jastrzębski

Krakowskie Towarzystwo Naukowe

ABSTRACT

REGULAR STUDENTS AND AUDITORS WITHIN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION IN THE II POLISH REPUBLIC

The main goal of the article is to present the differences in the academic status of regular students and auditors in the II Polish Republic as well as the factors justifying the functioning of this category of students in the interwar period. The paper has a source character and is based fundamentally on the analysis of the national normative acts. The article has been divided into five chapters. In the introduction, the author discusses the legal foundations of the functioning of academic institutions in the II Polish Republic as well as the system of the contemporary academic education. Subsequently, the paper presents a classification of students (regular students, auditors and doctoral students) and their status within the university. Special attention is devoted in the paper to the difference between the above two categories of students: particularly as regards their participation in classes, the possibility of taking exams and obtaining academic and professional degrees. In summation the author presents the systemic premises justifying the existence of auditors in the period of the II Polish Republic as well as the reasons why this institution is no longer needed in the III Polish Republic.

Key words: History of Higher Education, Academic Education, History of the Second Polish Republic, Students

Słowa kluczowe: historia szkolnictwa wyższego, edukacja akademicka, historia II Rzeczypospolitej, studenci

WPROWADZENIE

Instytucja wolnego słuchacza jest już w polskim szkolnictwie wyższym czysto historyczna. Obecnie taka kategoria studentów nie istnieje i – jak się wydaje – system szkolnictwa wyższego III Rzeczypospolitej wcale jej nie potrzebuje¹. W II Rzeczy-

¹ *Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym* – Dz.U. z 2005 r. Nr 164, poz. 1365. Ogłoszona 30 VIII 2005 r. Weszła w życie 1 IX 2005 r. Obowiązująca w chwili ukończenia niniejszej pracy.

pospolitej było jednak inaczej. Wówczas instytucja ta funkcjonowała i bezsprzecznie było to uzasadnione. W niniejszej pracy przyjrzymy się istocie wolnego słuchacza – temu, co odróżniało go od studenta zwyczajnego – oraz zarysujemy przesłanki, które decydowały o tym, że stanowił on uzasadniony element szkolnictwa akademickiego w okresie międzywojennym.

System szkolnictwa akademickiego II Rzeczypospolitej opierał się kolejno na dwóch ustawach ustrojowych. Pierwsza z nich – *Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich*² obejmowała swą mocą okres od 15 września 1920 roku do 31 sierpnia 1933 roku. Ustanawiała ona sam system i jednocześnie stanowiła jego podstawę normatywną. Wprowadziła status szkoły akademickiej – placówki edukacyjnej o najwyższym poziomie kształcenia, przy czym obligatoryjnie instytucji naukowej łączącej działalność dydaktyczną z działalnością badawczą.

System ten, obok licznych drobniejszych modyfikacji, przeszedł jedną gruntowną reformę w 1933 roku, gdy weszła w życie *Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich*, obowiązująca w pełni od 1 września 1933 roku (choć część jej przepisów już od 1 maja 1933 roku) do końca II Rzeczypospolitej, a formalnie do 29 października 1947 roku³. Nawiasem mówiąc, na podstawie tej ustawy odradzało się szkol-

² *Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich* – Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494. Ogłoszona 10 VIII 1920 r. Weszła w życie 15 IX 1920 r. Nowelizowana 11 razy: *Ustawą z dnia 29 lipca 1921 r. w przedmiocie zmiany art. 9 ustawy z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich* (Dz.U.Rz.P. Nr 72, poz. 494) (Dz.U. z 1921 r. Nr 69, poz. 447); *Ustawą z dnia 26 września 1922 r. w sprawie częściowego zawieszenia art. 47 ustawy z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich* (Dz.U.Rz.P. Nr 72, poz. 494) (Dz.U. z 1922 r. Nr 90, poz. 830); *Ustawą z dnia 18 lipca 1924 r. o przedłużeniu dawnego trybu egzaminów w szkołach akademickich* (Dz.U. z 1924 r. Nr 70, poz. 678); *Ustawą z dnia 16 lipca 1924 r. o zmianie niektórych przepisów ustawy z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich* (Dz.U.Rz.P. Nr 72, poz. 494) (Dz.U. z 1925 r. Nr 2, poz. 10); *Ustawą z dnia 23 lipca 1926 r. zmieniającą art. 112 ustawy z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich* (Dz.U.Rz.P. Nr 72, poz. 494) (Dz.U. z 1926 r. Nr 93, poz. 536); *Ustawą z dnia 2 marca 1927 r. zmieniającą art. 1 ustawy z dnia 23 lipca 1926 r.* (Dz.U.Rz.P. Nr 93, poz. 536), *zmieniającej art. 112 ustawy z dnia 13 lipca 1920 roku o szkołach akademickich* (Dz.U.Rz.P. Nr 72, poz. 494) (Dz.U. z 1927 r. Nr 32, poz. 287); *Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 lutego 1928 r. o stosunku służbowym profesorów państwowych szkół akademickich i pomocniczych sił naukowych tych szkół* (Dz.U. z 1928 r. Nr 24, poz. 204); *Ustawą z dnia 22 stycznia 1929 r. zmieniającą art. 1 ustawy z dnia 23 lipca 1926 r.* (Dz.U.Rz.P. Nr 93, poz. 536) *oraz art. 1 ustawy z 2 marca 1927 r.* (Dz.U.Rz.P. Nr 32, poz. 287) *o zmianie art. 112 ustawy z dnia 13 lipca 1920 roku o szkołach akademickich* (Dz.U.Rz.P. Nr 72, poz. 494) (Dz.U. z 1929 r. Nr 11, poz. 87); *Ustawą z dnia 18 marca 1932 r. o Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie* (Dz.U. z 1932 r. Nr 30, poz. 305); *Ustawą z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa* (Dz.U. z 1932 r. Nr 38, poz. 389) *oraz Ustawą z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* (Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247). Uchylona 1 IX 1933 r. *Ustawą z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* (Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247).

³ *Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* – Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247. Ogłoszona 29 IV 1933 r. Weszła w życie 1 V 1933 r., a w pełnym zakresie 1 IX tegoż roku. Była nowelizowana 5 razy, w tym 2 w latach 1933–1939: *Ustawą z dnia 29 marca 1937 r. o zmianie ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* (Dz.U. z 1937 r. Nr 27, poz. 192) *oraz Ustawą z dnia 2 lipca 1937 r. o zmianie ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* (Dz.U. z 1937 r. Nr 52, poz. 406). Została raz ujednoczona *Obwieszczeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 8 listopada 1937 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* (Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6). Uchylona 30 X 1947 r. *Dekretem z dnia 28 października 1947 r. o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego* (Dz.U. z 1947 r. Nr 66, poz. 415).

nictwo akademickie w początkach Polski komunistycznej (1944–1989), jednak nowy reżim dość szybko doszedł do wniosku, że nie odpowiada ono jego linii politycznej.

Obie wyżej wymienione akademickie ustawy ustrojowe stanowiły swego rodzaju konstytucje systemu, regulując najbardziej fundamentalne kwestie związane z istnieniem i funkcjonowaniem tego najbardziej prestiżowego rodzaju szkolnictwa w II Rzeczypospolitej. Instytucja wolnego słuchacza znalazła w obu powyższych aktach normatywnych mocne oparcie.

Ustanowiony 15 września 1920 roku polski system szkolnictwa akademickiego składał się pierwotnie z dziewięciu uczelni. Były to: Uniwersytet Jagielloński w Krakowie⁴, Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie⁵, Uniwersytet Warszawski⁶, Uniwersytet Poznański⁷, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Szkoła Politechniczna we Lwowie⁸, Politechnika Warszawska, Akademia Weterynarii we Lwowie⁹ i Akademia Górnicza w Krakowie¹⁰. Trzy uczelnie z powyższej listy zmieniły w okresie międzywojennym swoją nazwę. 29 stycznia 1921 roku Szkoła Politechniczna we Lwowie stała się Politechniką Lwowską¹¹. 31 grudnia 1922 roku Akademia Weterynarii we Lwowie zmieniła nazwę na Akademia Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie¹². Wreszcie od 31 sierpnia 1935 roku Uniwersytet Warszawski funkcjonował jako Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie¹³.

Teoretycznie szkół akademickich miało być pierwotnie nawet 10, gdyż pierwsza akademicka ustawa ustrojowa zaliczyła do nich również Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Problem w tym, że uczelnia wileńska została w pełni objęta prawodawstwem Rzeczypospolitej Polskiej dopiero w 1922 roku. Stało się tak na skutek wojny

⁴ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*, Kraków 2000; K. Stopka, A. Banach, J. Dybiec, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000.

⁵ J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret uczelni kresowej*, Kraków 2007.

⁶ *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1939*, Warszawa 1982; J. Miziołek, *Uniwersytet Warszawski: dzieje i tradycja*, Warszawa 2005; T. Manteuffel, *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16–1934/1935. Kronika*, Warszawa 1936.

⁷ *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919–1969*, Poznań 1972.

⁸ Z. Popławski, *Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844–1945*, Wrocław 1992; idem, *Politechnika Lwowska w latach 1844–1945. Rodowody katedr, wykaz nauczycieli akademickich, dziedzictwo*, Kraków 1999.

⁹ L. Lewandowski, *Akademia Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie*, „Semper Fidelis” 1994 (Wrocław), nr 3 (20), s. 9–15.

¹⁰ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

¹¹ *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 13 stycznia 1921 r. w przedmiocie zmiany nazwy „Szkoła Politechniczna we Lwowie” na „Politechnika Lwowska”* – M.P. z 1921 r. Nr 23, poz. 60. Weszło w życie z dniem ogłoszenia 29 I 1921 r. Uchylone 1 września 1933 r. *Ustawą z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* (Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247).

¹² *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 12 grudnia 1922 r. w sprawie zmiany nazwy Akademii Weterynarii we Lwowie na „Akademia Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie”* – Dz.Ur.Min.W.R.O.P. z 1922 r. Nr 32, poz. 429. Weszło w życie z dniem ogłoszenia 31 XII 1922 r.

¹³ *Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 26 sierpnia 1935 r. o nadaniu Uniwersytetowi Warszawskiemu nazwy: „Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie”* – Dz.U. z 1935 r. Nr 66, poz. 412. Wszedł w życie z dniem ogłoszenia 31 VIII 1935 r.

polsko-bolszewickiej (1919–1920) i sporu terytorialnego z Litwą. Mieszkańcy ziemi wileńskiej, optujący za łącznością z Polską, utworzyli wówczas państwo satelickie pod nazwą Litwa Środkowa, które funkcjonowało do czasu umocnienia się międzynarodowej pozycji Polski, gdy można już było zlikwidować ów prowizoryczny stan tymczasowy bez narażania się na ujemne reperkusje ze strony wielkich mocarstw.

Kolejną szkołą wyższą, która uzyskała status akademicki, i jednocześnie pierwszą taką instytucją prywatną była Wyższa Szkoła Handlowa w Warszawie. Stało się to 29 lutego 1924 roku, a tym samym liczba uczelni akademickich wzrosła do 11¹⁴. 1 maja 1933 roku zmieniała ona nazwę na Szkoła Główna Handlowa w Warszawie¹⁵.

Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie uzyskała status akademicki dopiero 14 stycznia 1925 roku, stając się 12. uczelnią w systemie¹⁶. Może to budzić niejakie zdziwienie, biorąc pod uwagę, że miała ona dłuższą tradycję funkcjonowania. 12 kwietnia 1932 roku 13. uczelnią akademicką stała się Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie¹⁷. Upřednio, od 8 kwietnia 1922 roku, działała ona pod nazwą Szkoła Sztuk Pięknych w Warszawie¹⁸.

1 maja 1933 roku szkołami akademickimi zostały Katolicki Uniwersytet Lubelski oraz Wolna Wszechnica Polska w Warszawie. 1 września 1933 roku status akademicki rozciągnięto zaś na Akademię Stomatologiczną w Warszawie¹⁹. Liczba takich placówek wzrosła więc do 16 (w tym 13 państwowych i 3 prywatne).

Pojawienie się kolejnych szkół akademickich umożliwiła nowelizacja *Ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* dokonana 8 kwietnia 1937 roku. Upoważniała ona Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do ustalenia terminu nadania statusu akademickiego czterem prywatnym szkołom wyższym: Wyższej Szkole Handlu Zagranicznego we Lwowie, Wyższemu Studium Handlowemu w Krakowie, Wyższej Szkole Handlowej w Poznaniu i Szkole Nauk Politycznych w Warszawie²⁰. Pierwsza ów status uzyskała Wyższa Szkoła Handlu Zagranicznego

¹⁴ *Ustawa z dnia 13 lutego 1924 r. w przedmiocie przyznania Wyższej Szkole Handlowej w Warszawie praw szkół akademickich państwowych* – Dz.U. z 1924 r. Nr 19, poz. 185. Weszła w życie z dniem ogłoszenia 29 II 1924 r. Uchylona 1 IX 1933 r. *Ustawą z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* (Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247).

¹⁵ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

¹⁶ *Ustawa z dnia 16 lipca 1924 r. o zmianie niektórych przepisów ustawy z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich* (Dz.U.Rz.P. Nr 72, poz. 494) – Dz.U. z 1925 r. Nr 2, poz. 10. Weszła w życie z dniem ogłoszenia 14 I 1925 r. Uchylona 1 IX 1933 r. *Ustawą z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* (Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247).

¹⁷ *Ustawa z dnia 18 marca 1932 r. o Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie* – Dz.U. z 1932 r. Nr 30, poz. 305. Weszła w życie z dniem ogłoszenia 12 IV 1932 r. Uchylona 1 IX 1933 r. *Ustawą z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* (Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247).

¹⁸ *Ustawa z dnia 23 marca 1922 r. o Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie* – Dz.U. z 1922 r. Nr 24, poz. 197. Weszła w życie z dniem ogłoszenia 8 IV 1922 r. Uchylona 1 IX 1933 r. *Ustawą z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* (Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247).

¹⁹ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

²⁰ *Ustawa z dnia 29 marca 1937 r. o zmianie ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* – Dz.U. z 1937 r. Nr 27, poz. 192. Weszła w życie z dniem ogłoszenia 8 IV 1937 r. Uchylona 30 X 1947 r. *Decretem z dnia 28 października 1947 r. o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego* (Dz.U. z 1947 r. Nr 66, poz. 415).

we Lwowie 1 października 1937 roku, wraz ze zmianą nazwy na Akademia Handlu Zagranicznego we Lwowie²¹. Następne było od 1 września 1938 roku Wyższe Studium Handlowe w Krakowie, które jednocześnie zmieniło nazwę na Akademia Handlowa w Krakowie²².

2 września 1938 roku w systemie pojawiła się ostatnia uczelnia państwowa – Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie – o wyjątkowym statusie wojskowej szkoły akademickiej²³. W okresie międzywojennym była to jedyna tego typu uczelnia w Polsce.

Wyższa Szkoła Handlowa w Poznaniu stała się uczelnią akademicką 10 listopada 1938 roku i odtąd funkcjonowała pod nazwą Akademii Handlowej w Poznaniu²⁴. Ostatnią prywatną szkołą akademicką została Szkoła Nauk Politycznych w Warszawie z dniem 1 września 1939 roku, zwana odtąd Akademią Nauk Politycznych w Warszawie²⁵. Była to zarazem ostatnia uczelnia, która weszła do systemu szkolnictwa akademickiego II Rzeczypospolitej. W sumie w okresie międzywojennym funkcjonowało zatem 21 szkół akademickich, w tym 14 państwowych i 7 prywatnych.

STUDIA

Termin „studia”, którym się powszechnie posługujemy, wywodzi się z języka łacińskiego. Jest liczbą mnogą od rzeczownika *studium*, oznaczającego „dążenie do czegoś” (choć współcześnie znaczeń jest o wiele więcej)²⁶. W tym pojęciu zawiera

²¹ *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 13 sierpnia 1937 r. o ustaleniu terminu zastosowania postanowień ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich do Wyższej Szkoły Handlu Zagranicznego we Lwowie* – Dz.U. z 1937 r. Nr 64, poz. 497. Ogłoszone 4 IX 1937 r. Weszło w życie z dniem 1 X 1937 r.

²² *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 24 maja 1938 r. o ustaleniu terminu zastosowania postanowień ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich do Wyższego Studium Handlowego w Krakowie* – Dz.U. z 1938 r. Nr 40, poz. 331. Ogłoszone 10 VI 1938 r. Weszło w życie 1 IX 1938 r.

²³ *Ustawa z dnia 23 sierpnia 1938 r. o Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie* – Dz.U. z 1938 r. Nr 65, poz. 488. Weszła w życie z dniem ogłoszenia 2 IX 1938 r. Uchylona 10 VIII 1949 r. *Dekretem z dnia 27 lipca 1949 r. o Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie* (Dz.U. z 1949 r. Nr 46, poz. 336).

²⁴ *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 25 października 1938 r. o ustaleniu terminu zastosowania postanowień ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich do Wyższej Szkoły Handlowej w Poznaniu* – Dz.U. z 1938 r. Nr 86, poz. 580. Ogłoszone 10 XI 1938 r. i data ta stanowi również moment jego wejścia w życie.

²⁵ *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 28 kwietnia 1939 r. o ustaleniu terminu zastosowania ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich do Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie* – Dz.U. z 1939 r. Nr 44, poz. 290. Ogłoszone 16 V 1939 r. Weszło w życie z dniem 1 IX 1939 r.

²⁶ *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 2002, s. 1046. J. S o n d e l, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2009, s. 903.

się zatem głębszy sens niż bierne pobieranie wiedzy przekazywanej przez kogoś. Obejmuje ono również jej aktywne oraz samodzielne poszukiwanie, analizowanie, przetwarzanie itp.

Próbując opisać strukturę studiów akademickich w II Rzeczypospolitej terminologią współczesną, musimy pamiętać, że miały one charakter dwustopniowy. Studiami I stopnia były studia magisterskie (precyzyjniej: magisterskie, inżynierskie, lekarskie). Umożliwiały one uzyskanie niższego stopnia naukowego (zależnie od kierunku studiów: magistra, inżyniera lub lekarza; okresowo funkcjonowały też i inne stopnie tego typu). Studia II stopnia, czyli studia doktoranckie, kończyły się uzyskaniem wyższego stopnia naukowego, we wszystkich dziedzinach nauki był nim doktor. Te ostatnie miały charakter wybitnie indywidualny i polegały głównie na samodzielnym uczeniu się do egzaminów doktorskich oraz przygotowywaniu dysertacji doktorskiej pod kierunkiem promotora. Gwoli ścisłości, uczelnie mogły wymagać od doktorantów również uczestnictwa w jakichś wybranych zajęciach, a nawet odbycia dodatkowych studiów uzupełniających.

Na wspólne określenie osób kształcących się w szkołach akademickich przepisy prawne II Rzeczypospolitej posługiwały się najczęściej terminem „młodzież” albo wyliczeniem wszystkich kategorii tych uczniów. Incydentalnie pojawiała się w tym kontekście słowo „akademik”. Od 1933 roku używano również terminu „słuchacze”, z którego jednak prawodawca zaczął się wycofywać już w 1937 roku²⁷. My posłużymy się jednak roboczym terminem „uczniowie akademicy”, aby uniknąć semantycznych problemów, jakie mogłyby się wiązać ze stosowaniem wyżej wymienionych pojęć, tym bardziej że i ówczesnemu prawodawcy brakowało konsekwencji w stosowaniu jednoznacznej nomenklatury²⁸.

Prawo akademickie II Rzeczypospolitej rozróżniało zatem trzy kategorie uczniów akademickich: studentów, wolnych słuchaczy, doktorantów. Studentów nazywano też studentami zwyczajnymi, rzadziej słuchaczami zwyczajnymi. Wolnych słuchaczy określano również studentami nadzwyczajnymi, a zupełnie incydentalnie słuchaczami nadzwyczajnymi. Najpowszechniej posługiwano się jednak terminami – odpowiednio – student i wolny słuchacz, co znajduje swoje odzwierciedlenie także w prawodawstwie akademickim.

²⁷ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494; Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247. *Obwieszczenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 8 listopada 1937 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* – Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6. Ogłoszone 7 I 1938 r.

²⁸ Stosowanie względem uczniów akademickich sformułowania „młodzież” jest oczywiście nieadekwatne, bo w szkołach akademickich nader nielicznie kształciły się osoby w wieku uzasadniającym taki zabieg. Pojęcie „akademicy” jest obecnie stosowane raczej w kontekście zbiorczego określenia osób naukowo związanych z uczelnią akademicką, zatem zarówno uczniów wszystkich kategorii, jak i nauczycieli wszystkich stanowisk. Termin „słuchacze” nie do końca oddaje istotę studiów akademickich, zwłaszcza w formie uskuteczniającej co najmniej od połowy XIX wieku do czasów nam współczesnych. Co więcej, biorąc pod uwagę charakter studiów doktoranckich w okresie międzywojennym, ewidentnie nie przystawał on do większości ówczesnych doktorantów. Zdaniem autora najlepszym pojęciem byłoby po prostu „studenci”, ale zarówno w II, jak i w III Rzeczypospolitej prawodawca w zasadzie nie stosuje tego terminu w odniesieniu do doktorantów.

Kategorią podstawową byli oczywiście studenci zwyczajni, mający pełne uczniowskie prawa akademickie. Obejmowały one prawo do: uczestniczenia w wykładach i ćwiczeniach, zdawania egzaminów oraz uzyskiwania stopni naukowych i zawodowych. O ich znaczącej roli w grupie uczniowskiej przesądzała liczebna dominacja nad pozostałymi kategoriami uczniów akademickich. Stosownie do tego prawodawca uregulował status studentów zdecydowanie najobszerniej.

W poniższej tabeli przedstawiamy dane z wybranych lat, dotyczące liczebności studentów zwyczajnych i wolnych słuchaczy na Uniwersytecie Warszawskim – największej uczelni w II Rzeczypospolitej. Można więc założyć, że udział wolnych słuchaczy i w ogóle studentów był w niej wysoki (być może nawet najwyższy w kraju).

Tabela 1. Studenci zwyczajni i nadzwyczajni Uniwersytetu Warszawskiego w wybranych latach

Rok akademicki	Studenci zwyczajni		Studenci nadzwyczajni		Studenci ogółem	
	liczba	udział	liczba	udział	liczba	udział
1919/1920	4 589	98,7%	62	1,3%	4 651	100%
1926/1927	8 968	99,1%	79	0,9%	9 047	100%
1932/1933	9 880	99,5%	53	0,5%	9 933	100%
1933/1934	9 844	99,5%	47	0,5%	9 891	100%
1935/1936	9 322	99,6%	35	0,4%	9 357	100%
1937/1938	9 136	98,3%	160	1,7%	9 296	100%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych cytowanych w: *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1939*, Warszawa 1982.

Wolni słuchacze mieli niepełne uczniowskie prawa akademickie obejmujące zasadniczo jedynie możliwość uczestniczenia w zajęciach. Nie mogli przystępować do egzaminów, a co za tym idzie – zdobywać zawodowych i naukowych stopni akademickich, choć z czasem w tej regule pojawiły się pewne niewielkie wyłomy.

Ostatnią kategorią uczniów akademickich byli doktoranci, formalnie zaliczeni do niej dopiero 1 maja 1933 roku, ale praktycznie od początku ustanowienia systemu akademickiego. Mieli oni zasadniczo pełne uczniowskie prawa akademickie, lecz jedynie w odniesieniu do starań o wyższy stopień naukowy. W istocie ich prawa i obowiązki każda uczelnia określała odrębnie, w granicach nakreślonych przez przepisy państwowe.

Prawo do nauki w szkole akademickiej uzyskiwało się wraz z wpisem do uczelni jednowydziałowej lub na jeden z wydziałów uczelni wielowydziałowej. Wymogi wstępne stawiane kandydatom na uczniów akademickich zależały od charakteru, w jakim chcieli się oni kształcić w uczelni. Najniższe wymogi stawiano wolnym słuchaczom, najwyższe doktorantom²⁹.

²⁹ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494; Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247; Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6.

STUDENCI ZWYCZAJNI

Warunkiem wstępnym rozpoczęcia nauki w szkole akademickiej w charakterze studenta zwyczajnego było zasadniczo posiadanie świadectwa dojrzałości. Wydawała je polska państwowa szkoła średnia ogólnokształcąca, przy czym Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego mógł uznać za równorzędne świadectwa wydane przez szkołę średnią prywatną lub zagraniczną³⁰. Od 14 stycznia 1925 roku do studiowania na wydziałach oraz w szkołach artystycznych dopuszczano również osoby odznaczające się specjalnymi zdolnościami w dziedzinie sztuki, które ukończyły seminarium nauczycielskie lub średnią szkołę zawodową³¹.

Od 1 lipca 1932 roku w szkołach akademickich w charakterze studentów zwyczajnych mogli się kształcić absolwenci liceów ogólnokształcących, liceów dla wychowawczyń przedszkoli, liceów pedagogicznych oraz szkół zawodowych stopnia licealnego, którzy mieli świadectwo kwalifikujące do studiów w szkołach wyższych, jak również osoby, które uzyskały takie świadectwo na podstawie egzaminu. Ponadto mogły studiować także osoby niespełniające powyższych warunków, ale mające zezwolenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, na podstawie uzasadnionego i jednomyślnie przyjętego wniosku rady wydziału. Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego powierzono wskazanie, po zasięgnięciu opinii rad wydziałowych, do jakich szkół akademickich i na jakie wydziały dawały wstęp świadectwa poszczególnych kategorii szkół średnich oraz potrzebnych egzaminów uzupełniających umożliwiających wstęp do innych szkół akademickich, względnie na inne wydziały. Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w razie potrzeby uzyskiwał upoważnienie do ściślejszego określenia doboru kandydatów do szkół akademickich po zasięgnięciu opinii rad wydziałowych³². Obywatele państw obcych, niespełniający wymogów ustawowych, mogli być przyjmowani w charakterze studentów, jeżeli Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego uznał przedstawione przez nich dowody wykształcenia za równorzędne z krajowymi³³.

Ponadto od 1 września 1933 roku od kandydatów na studentów zwyczajnych na wydziałach oraz w szkołach artystycznych wymagano odznaczania się specjalnymi zdolnościami w dziedzinie twórczości artystycznej. W celu ich stwierdzenia można było przeprowadzać egzaminy wstępne³⁴.

Do 30 kwietnia 1933 roku rada wydziału, za zgodą Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, miała prawo ograniczenia liczby przyjmowanych

³⁰ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

³¹ Dz.U. z 1925 r. Nr 2, poz. 10.

³² *Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa* – Dz.U. z 1932 r. Nr 38, poz. 389. Ogłoszona 7 V 1932 r. Weszła w życie 1 VII 1932 r. Nie była nowelizowana w okresie II Rzeczypospolitej. Uchylona 21 VII 1961 r. *Ustawą z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania* (Dz.U. z 1961 r. Nr 32, poz. 160).

³³ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494; Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247; Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6.

³⁴ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247; Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6.

na wydział studentów zwyczajnych³⁵. Od 1 maja 1933 roku ograniczenia ich liczby w danym roku akademickim dokonywał Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na wniosek uczelni. Wniosek na uczelni wielowydziałowej formułowała rada wydziału, na uczelni jednowydziałowej początkowo również, jednak od 1 września 1933 roku robiło to zebranie ogólne profesorów, a od 14 lipca 1937 roku rada profesorów³⁶.

Status studenta zwyczajnego uzyskiwało się w drodze immatrykulacji. Była ona ważna tylko na konkretnej uczelni i na konkretnym wydziale. Podlegał jej więc każdy, kto: rozpoczynał studia akademickie; przeniósł się z innej uczelni akademickiej; przeniósł się z innego wydziału; zapisywał się na studia po przerwie. Immatrykulacja traciła ważność wskutek: wydania świadectwa wystąpienia; uzyskania absolutorium; przeniesienia na inny wydział tej samej uczelni; przerwy w studiach, która powstawała, gdy student nie dokonał wpisu na kolejny rok, a nie uzyskał stosownego urlopu³⁷. Aktowi immatrykulacji towarzyszyło złożenie uroczystego ślubowania przestrzegania przepisów i godności akademickiej. Immatrykulacji dokonywał rektor, z tym że od 1 września 1933 roku mógł upoważnić do tego dziekana.

Studenci zapisywali się na wybrany wydział, a o ich przyjęciu decydował dziekan, od którego decyzji przysługiwało odwołanie do rady wydziału, przy czym na uczelniach jednowydziałowych od 1 września 1933 roku odwołanie rozpatrywało zebranie ogólne profesorów, a od 14 lipca 1937 roku rada profesorów³⁸. Od 14 lipca 1937 roku kandydaci byli przyjmowani na wydział zależnie od postanowień regulaminu danego wydziału przez dziekana lub komisję rekrutacyjną, wybraną w tym celu przez radę wydziału. W razie odmownego załatwienia podania o przyjęcie na studia kandydat miał prawo się odwołać. Odwołanie kierowano zasadniczo do senatu, jednak na tych uczelniach jednowydziałowych, w których on nie funkcjonował, kierowano je do rady profesorów³⁹.

Przytoczymy w tym miejscu przykład immatrykulacji przyjęty na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, zgodnie z jego statutem obowiązującym od 7 września 1929 roku. W tym celu organizowano odrębną uroczystość z udziałem rektora i dziekana wydziału. Rektor przybywał w uroczystym stroju akademickim i otwierał uroczystość, po czym odczytywał rotę ślubowania, której studenci wysłuchiwali, stojąc:

Przyrzekam i uroczystość ślubuję, że jako immatrykulowany student Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie będę sumiennie stosował się do obowiązujących przepisów, że władzom Uniwersyteckim tudzież członkom Grona Nauczycielskiego będę zawsze okazywał winną

³⁵ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

³⁶ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247; Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6.

³⁷ *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 20 sierpnia 1921 r. w sprawie immatrykulacji, wpisu na wykłady oraz świadectw uniwersyteckich* – Dz.Urz.Min.W.R.O.P. z 1921 r. Nr 15, poz. 147. Ogłoszone 11 IX 1921 r. Weszło w życie od 1 X 1921 r.

³⁸ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494; Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247; Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6.

³⁹ *Ustawa z dnia 2 lipca 1937 r. o zmianie ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich* – Dz.U. z 1937 r. Nr 52, poz. 406. Weszła w życie z dniem ogłoszenia 14 VII 1937 r. *Uchylona 30 X 1947 r. Dekretem z dnia 28 października 1947 r. o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego* – Dz.U. z 1947 r. Nr 66, poz. 415.

czeń i posłuszeństwo, a zawsze i wszędzie będę przestrzegał godności obywatela akademickiego i oddawał się pilnie i wytrwale studiom.

Po przemówieniu kolejno wzywani studenci podawali rękę rektorowi i składali mu uprzednio przygotowane i podpisane pisemne ślubowanie oraz kartę prowizorycznego przyjęcia, po czym odbierali od niego poświadczenie dokonanej immatrykulacji⁴⁰.

Z chwilą immatrykulacji otrzymywało się obywatelstwo akademickie. Każdy student dostawał legitymację (wówczas zwaną dowodem osobistym) poświadczającą jego status oraz indeks (wówczas zwany często legitymacją) poświadczający przebieg studiów.

Uzyskawszy obywatelstwo akademickie w jednej ze szkół akademickich, można było się przenieść na inne uczelnie po otrzymaniu świadectwa wystąpienia (odejścia). Świadectwo to pozwalało na uznanie na nowej uczelni dotychczas osiągniętych wyników na studiach. Wyszczególniano w nich: wykłady i ćwiczenia, na które student uczęszczał, zaliczone przez niego egzaminy, uzyskane nagrody oraz ewentualnie kary dyscyplinarne, jakim podlegał, ale wyłącznie jeśli senat akademicki zarządził ich wpisanie do świadectwa (była to zatem sankcja). Przeniesienie mogło się jednak odbywać jedynie w ramach konkretnego kierunku studiów i mogło nastąpić zasadniczo wraz z nowym rokiem akademickim⁴¹. Przeniesienie w trakcie jego trwania zdarzało się wyjątkowo i w uzasadnionych przypadkach za zgodą władz wydziałowych uczelni przyjmującej⁴².

Student miał obowiązek uczęszczania na wykłady, brania udziału w ćwiczeniach i zdawania egzaminów. Miał prawo wyboru wykładów, z możliwością zapisywania się na wykłady innych wydziałów⁴³.

Dziekan prowadził wykaz przebiegu studiów. Do 31 sierpnia 1933 roku we wszystkich szkołach akademickich urlopów studentom udzielał rektor⁴⁴, po tej dacie na uczelniach wielowydziałowych czynił to dziekan, a na jednowydziałowych wciąż rektor⁴⁵.

STUDENCI NADZWYCZAJNI (WOLNI SŁUCHACZE)

Wolnym słuchaczem mógł być w zasadzie każdy. Dopóki jednak nie spełniał kryteriów kwalifikacyjnych narzuconych kandydatom na studia zwyczajne, nie mógł

⁴⁰ Statut Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, Lwów (ok.) 1930.

⁴¹ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494; Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247; Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6.

⁴² Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 16 października 1920 r. w sprawie organizacji studiów prawnych na uniwersytetach państwowych – Dz.Urz.Min.W.R.O.P. z 1920 r. Nr 22, poz. 140. Ogłoszone 15 XII 1920 r.

⁴³ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494; Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247; Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6.

⁴⁴ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

⁴⁵ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247; Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6.

zmienić charakteru swej obecności w szkole akademickiej⁴⁶. Do 30 kwietnia 1933 roku rada wydziału mogła ograniczyć liczbę wolnych słuchaczy przyjmowanych na wydział w danym roku akademickim⁴⁷. Od 1 maja 1933 roku ograniczenia ich liczby dokonywał Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na wniosek uczelni. Wniosek na uczelni wielowydziałowej formułowała rada wydziału, na uczelni jednowydziałowej początkowo również, zaś od 1 września 1933 roku zebranie ogólne profesorów, a od 14 lipca 1937 roku rada profesorów⁴⁸. Od 14 lipca 1937 roku rada wydziału miała prawo powziąć uchwałę o nieprzyjmowaniu wolnych słuchaczy na wydział, a uchwała taka wymagała zatwierdzenia przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Analogiczne uprawnienie miała rada profesorów w jednowydziałowej szkole akademickiej⁴⁹.

Student nadzwyczajny zapisywał się na wybrany wydział. Składał pisemne przyrzeczenie przestrzegania godności akademickiej i przepisów szkoły akademickiej. Nie podlegał jednak aktowi immatrykulacji, a tym samym nie przyznano mu tak zwanego obywatelstwa akademickiego⁵⁰. O przyjęciu wolnego słuchacza na wydział decydował dziekan, od którego decyzji przysługiwało odwołanie do rady wydziału, przy czym na uczelniach jednowydziałowych od 1 września 1933 roku odwołanie rozpatrywało zebranie ogólne profesorów⁵¹. Od 14 lipca 1937 roku kandydaci byli przyjmowani na wydział, zależnie od postanowień regulaminu danego wydziału, przez dziekana lub komisję rekrutacyjną, wybraną w tym celu przez radę wydziału albo radę profesorów. W razie odmownego załatwienia podania o przyjęcie na studia kandydat miał prawo odwołania się. Odwołanie kierowano zasadniczo do senatu, jednak na tych uczelniach jednowydziałowych, na których on nie funkcjonował, kierowano je do rady profesorów⁵².

Wolni słuchacze mogli być dopuszczeni na równi ze studentami zarówno do wykładów, jak i do ćwiczeń, ale bez prawa składania egzaminów. Trzeba jednak zauważyć, że pierwszeństwo przy zapisach na ćwiczenia przysługiwało studentom zwyczajnym. Wolny słuchacz mógł w nich brać udział tylko wtedy, kiedy zostały w tym względzie zaspokojone potrzeby podstawowej grupy studenckiej. Wolni słuchacze pojawiali się więc przede wszystkim na kierunkach humanistycznych i prawnych, natomiast zasadniczo nie było ich na kierunkach medycznych i technicznych, gdyż te ostatnie wymagały dla efektywnego kształcenia dostępu do bardzo ograniczonych, bo i kosztownych, zasobów (urządzeń, aparatury, specjalnych pomieszczeń itp.).

Jeżeli student nadzwyczajny został studentem, jego nauka w charakterze wolnego słuchacza mogła mu zostać zaliczona do studiów zwyczajnych. Zaliczenia dokonywała rada wydziału, jednak od 1 września 1933 roku na uczelniach jednowydziało-

⁴⁶ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494; Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247; Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6.

⁴⁷ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

⁴⁸ Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247; Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6.

⁴⁹ Dz.U. z 1937 r. Nr 52, poz. 406; Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6.

⁵⁰ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494; Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247; Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6.

⁵¹ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494; Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

⁵² Dz.U. z 1937 r. Nr 52, poz. 406; Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6.

wych zebranie ogólne profesorów, a od 14 lipca 1937 roku rada profesorów⁵³. Od 14 lipca 1937 roku wolni słuchacze mogli składać kolokwia z wysłuchanych wykładów, a pozbawienie prawa składania egzaminów nie dotyczyło wolnych słuchaczy szkół i wydziałów artystycznych⁵⁴.

PODSUMOWANIE

Jak wynika z powyższych wywodów, instytucja wolnego słuchacza była skierowana przede wszystkim do tych, którzy wiedzę akademicką chcieli zdobywać głównie w celu rozwijania własnych zainteresowań i nie potrzebowali dyplomu ani wiążących się z nim przywilejów i uprawnień. W zamian nie podlegali rygorom studiów zwyczajnych, przede wszystkim obowiązkowemu uczęszczaniu na zajęcia oraz konieczności przygotowań do egzaminów.

Warto jednak zauważyć, że system brał pod uwagę możliwość zmiany statusu wolnego słuchacza na status studenta zwyczajnego, przyznając wówczas nawet pewne ulgi. Wynikało to z faktu, że studia w II Rzeczypospolitej miały niezwykle sztywny tok. Nie istniał bowiem podział na studia stacjonarne i niestacjonarne, względnie na dzienne, zaoczne i wieczorowe. Był tylko jeden rodzaj studiów, które – posługując się współczesną terminologią – należałoby określić jako stacjonarne i dzienne. Jeśli uwzględnimy przy tym, że studiowanie wiązało się z koniecznością ponoszenia znacznych nakładów finansowych, to stanie się jasne, jak niewiele osób było stać, aby przez kilka lat w pełni poświęcić się tylko kształceniu. Wolny słuchacz nie podlegał reżimowi terminowego uczestnictwa w zajęciach ani przygotowaniom do egzaminów. Mógł zatem znacznie elastyczniej zdobywać wiedzę i – co więcej – poświęcić na to dużo więcej czasu niż zakładał limit programowy danego kierunku studiów. Przynajmniej teoretycznie pozwalało to na rozwijanie swojej kariery zawodowej, a po zaoszczędzeniu wystarczających środków pieniężnych (pozwalających na poświęcenie większych zasobów swego czasu na naukę), podjęcie pełnych studiów, z zaliczeniem na wejściu przynajmniej części zajęć odbytych w charakterze wolnego słuchacza.

Biorąc pod uwagę to, co powiedzieliśmy, oczywiście staje się, dlaczego system szkolnictwa wyższego III Rzeczypospolitej może się z powodzeniem obywać bez „wolnego słuchania”. Przesądza o tym jego elastyczność zarówno w zakresie form studiowania, jak i w podejściu do samego studenta. Najlepszym dowodem są, wcale nie tak rzadkie, przypadki tak zwanych wiecznych studentów. W II Rzeczypospolitej, zwłaszcza po 1920 roku, znacznie trudniej było też utrzymać się na studiach akademickich osobom, które musiały jednocześnie zarabiać na swoje utrzymanie, z czego nie należy jednak wnosić, że takie przypadki były nieliczne. Podkreśliśmy jednak, że

⁵³ Dz.U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494; Dz.U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247; Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6.

⁵⁴ Dz.U. z 1937 r. Nr 52, poz. 406; Dz.U. z 1938 r. Nr 1, poz. 6.

do głównych beneficjentów instytucji wolnego słuchacza zaliczały się osoby ustawione życiowo, czy to ze względu na posiadany majątek, czy to dzięki solidnemu wsparciu finansowemu rodziny, niewiążące z dyplomem akademickim nadziei na polepszenie swojego statusu społecznego, gdyż ten i tak był zwykle wysoki.

